Ulûmu'l-Kur'ân Bağlamı: Hicr Sûresi Özelinde Bir İnceleme *

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Hatipoğlu | ORCID: 0000-0003-1891-4866 | meynir63@hotmail.com

Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, Ordu, Türkiye

ROR ID: 04r0hn449

Öz

Bu makalede Kur'ân ilimleri disiplinlerinden bazılarının bir sûre özelinde örneklendirilmesine ve anlama faaliyetine odaklanılmaktadır. Kur'ân ilimlerinin muhtevasındaki konuların hayli fazla olması, çalışmayı belli başlı başlıklarla sınırlandırmayı gerektirmektedir. Bu bakımdan çalışmada fevâtihu's-süver, fâsıla, esmâüs-süver, Mekkî-Medenî, tertibü's-süver, esbâbü'n-nüzûl, münâsebâtü'l-Kur'ân ve nâsih-mensûh başlıklarının Hicr sûresi özelinde işlenmesiyle yetinilecektir. Çalışmanın giriş bölümünde Kur'ân ilimlerinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, ardından mezkûr başlıkların Hicr sûresindeki tespitine geçilmiştir. Çalışmanın odak noktasını tespit edilen unsurların Hicr sûresi özelinde somutlaştırılması ve anlamla irtibatının ortaya koyulması oluşturmaktadır. Hicr sûresi; içeriği, dil yapısı ve üslûbu ile mezkûr ilimler açısından incelenmeye değer bir sûredir. Özetle Hicr sûresinin Kur'ân ilimleri perspektifiyle değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede panoramik bir bakışla bir bakıma sûrenin kimliği gözler önüne serilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Ulûmu'l-Kur'ân, Hicr sûresi

Atıf Bilgisi

Hatipoğlu, Mustafa. "Ulûmu'l-Kur'ân Bağlamı: Hicr Sûresi Özelinde Bir İnceleme". *Artvin İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2023), 53-86.

Geliş Tarihi	02.10.2023
Kabul Tarihi	22.10.2023
Yayım Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu danışmanlığında 2018 yılında tamamladığımız "Kur'an ilimleri bağlamında Hicr suresi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İThenticte
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Context Of Ulūm al-Qur'an: An Analysis Specific to Surah Hijr *

Lecturer Dr. Mustafa Hatipoğlu | ORCID: 0000-0003-1891-4866 | meynir63@hotmail.com

Ordu University, Ordu Theology Faculty, Department of Qur'an Reading and Qiraat Science, Ordu, Türkiye

ROR ID: 04r0hn449

Abstract

It is focused on the exemplification and understanding of certain disciplines of Qur'anic sciences in the context of a particular Surah. It is necessary to limit the study to certain headings due to the large number of topics in the content of Qur'anic sciences. In this regard, it is sufficient to deal with the topics of fawātih al-sūra, fāsila, asma al-sūra, Makkī-Madanī, tertib al-sūra, al-asbāb al-nuzūl, munāsabāt al-Qur'ān, and nāsih-mensūh in the specific context of the Surah al-Hijr. In the introductory part of the study, the conceptual framework of the Qur'anic sciences is outlined, which then moves towards identifying the above-mentioned titles in Surah al-Hijr. The focal point of the study is the concretization of elements identified in the special case of Surah al-Hijr and its connection with the meaning. The Surah al-Hijr, with its content, language structure and style, is worth analyzing in terms of the aforementioned sciences. In brief, it is aimed at evaluating Surah al-Hijr from the perspective of Qur'anic sciences. In this way, the surah will be sketched out.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Ulūm al-Qur'an, Surah Hijr.

Citation

Hatipoğlu, Mustafa. "The Context Of Ulūm al-Qur'an: An Analysis Specific to Surah Hijr". *Artvin Journal of Theology* 14 (December 2023), 53-86.

Date of Submission	02.10.2023
Date of Acceptance	22.10.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study is based on the master's thesis titled "Surah Hijr in the context of Qur'anic sciences", which we completed in 2018 under the supervision of Prof. Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Kur'ân ilimlerine ilişkin çalışmalar, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması ihtiyacından neşet etmiştir. Ancak bu dönemdeki çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ifade edilebilir. Hicrî 150 yılından itibaren Kur'ân ilimleriyle ilgili çalışmaların niceliksel olarak artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Ancak bu dönemde daha çok spesifik konulara odaklanılmıştır. İlk üç asırda belli bir tasnifle kaleme alınan Kur'ân ilimleri konuları daha sonra adına "ulûmu'l-Kur'ân" eserleri de denilebilecek telifât içerisindeki yerini almaya başlamıştır.1 Tarihsel süreçte çeşitli sebeplerden dolayı öncelikle garîbu'l-Kur'ân, esbâb-ı nüzûl, mecâzu'l-Kur'ân, nâsih-mensûh gibi müstakil ilimler olarak teşekkül etmiştir. Sonraki dönemlerde ise bu ilme yeni başlıklar eklenmiş ve alana dair hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Hicrî IV. asırdan itibaren müstakil olarak teşekkül eden bu ilimler, ulûmu'l-Kur'ân adıyla cemedilmiştir.2 İlk dönemlerde müstakil olarak kaleme alınan ulûmu'l-Kur'ân çalışmaları, hicrî VI. ve VII. yüzyıllarda İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Sehâvi (ö. 643/1245), Ebû Şâme (ö. 665/1267) gibi âlimlerin çalışmalarıyla belli bir aşama katetmiştir.3 "Ulûmu'l-Kur'ân" ifadesiyle bir araya getirilen müstakil ilim dalları içerik olarak ise daha ziyade Zerkeşî (ö. 794/1392), Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Akîle (ö. 1150/1737) gibi âlimlerin katkılarıyla gelişmiştir. Öyle ki Zerkeşî, eserinde Kur'ân ilimlerinden 47 farklı başlığa yer vermiştir.4 Süyûtî, Zerkeşî'nin izinden gitmiş ve Kur'ân ilimleriyle ilgili çalışmaların kapsamını genişletmiştir. Bu bağlamda o, *el-İtkân*'da 80 farklı ulûmu'l-Kur'ân konusuna yer vererek mezkûr ilmin kapsamındaki konuları detaylandırmıştır.5 Bunun yanı sıra bir başka eseri olan *et-Tahbîr*'de ise 100'den fazla Kur'ân ilmi konusunu incelemiştir.6 İbn Akîle, bu çalışmaları daha da ileri götürerek 150'den fazla Kur'ân ilmi konusunu ele almıştır.7 Bu durum, Kur'ân ilimleri

[1] İlk dönemlerden modern döneme kadar ulûmu'l-Kur'ân literatürüne dair yapılan çalışmalar için bkz. Abdülhamit Birışık, "Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 39-42; Ali Bulut, "Türkiye'de Tesir Usûlü/Ulûmu'l-Kur'ân Tartışmaları" (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 386-392.

[2] Ömer Kara, "*el-Furûku'l-lüğaviyye*'nin Bir Kur'an İlmi Olma İmkânı Üzerine" (Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü, Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 242; Süleyman Karacelil, *Tefsir Usulunün Yapısı ve İşleyişi* (Ankara: Yason Yayınevi, 2014), 106.

[3] Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), c. 1/36; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2000), 124; Mennâ'u'l-Kattân Halil, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 8-10.

[4] Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), c. 1/13.

[5] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Ebü'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974).

[6] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Fethî Abdülkadir Ferîd (Riyad: Dâru'l-ulûm, 1982); es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/19-23.

[7] Cemâluddin Muhammed el-Mekkî İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muahmmed Safâ

araştırmalarında başka bir aşamaya geçildiğine ve muhtevasındaki başlıkların geniş bir şekilde incelendiğine işaret etmektedir. Nitekim bu eserler, Kur'ân ilimlerini daha sistematik bir şekilde incelemiş, bu ilmin kapsamını genişletmiş ve mezkûr ilimle ilişkili başlıkları daha derinlemesine bir bakış açısıyla takdim etmiştir. Böylece Kur'ân ilimlerinin sayısında hem niceliksel bir artış söz konusu olmuş hem de muhtevasındaki başlıklar çeşitlenmiştir. Konuların çeşitlenmesiyle beraber alandaki genişlemenin varlığı ciddi manada kendisini hissettirmiştir. Bu bakımdan dönemin "gelişme dönemi" olarak adlandırılmayı hak ettiğini düşünmekteyiz.

Öte yandan "ulûmu'l-Kur'ân" terkibindeki ilim kelimesinin çoğul olarak gelmesi dikkat çekmektedir. Zürkânî (ö. 1948), bu durumu Kur'ân'la ilgili tek bir ilmin kastedilmemesine bağlamaktadır. Zira ona göre mezkûr kavramla Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayan her ilmi kapsamına alan bir çerçeve kastedilmektedir.[8] "Ulûmu'l-Kur'ân" terimi, genellikle Kur'ân'ı anlamaya katkı sağlayan ve Kur'ân'la bir şekilde ilişkilendirilen tüm ilimleri muhtevasına alan geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir.[9] Bir başka deyişle ulûmu'l-Kur'ân tamlaması, İslam geleneği içinde Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak için gerekli olan bilimsel disiplinleri karşılamak üzere kullanılmaktadır. Doğru bir şekilde ifade edilmiş ve bilinçli bir tercih ise "ulûmu'l-Kur'ân" teriminin, Kur'ân'la ilişkilendirilen bütün ilimleri muhtevasına alması gerekmektedir.[10] Ulûmu'l-Kur'ân ıstılâhta, "Çeşitli açılardan Kur'ân'la ilgili olan ve her biri ayrı bir ilim dalı kabul edilebilecek önemli küllî bahisleri bir araya getiren ilim" şeklinde tarif edilmektedir.[11] Kur'ân'ın vahyi, nüzûlü, Mekkî ve Medenî âyetlerin dağılımı, yazımı, cemi (toplanması), tertibi, tilâveti, tefsiri, hattı (yazısı), i'câzı, muhkem ve müteşâbih âyetlerin ayrımı, nâsihi ve mensûhu, i'râbı (Arapça dilbilgisi), üslûbu, belâgatı (retorik ve ifade gücü) gibi birçok konunun dikkate alındığını ifade edebiliriz.[12] Yine ulûmu'l Kur'ân terkibi, muhtevasındaki konular çerçevesinde de tarif edilmiştir. Buna göre ulûmu'l-Kur'ân; nüzûlü, tedvini, tertibi, Mekkî ve Medenî oluşu, toplanması, yazılması, i'câzı, muhkem ve müteşâbihi, nâsihi ve mensûhu, kırâati, dil, üslup ve belagatı ve

Hakkî - Fehd Ali el-Andes (BAE: el-İmaretü'l-Arabiyyetü'l-Muttehide, 2006).

[8] ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/23; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayımları, 2012), 44.

[9] ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/23; Adnan Muhammed Zarzûr, *'Ulûmu'l-Kur'ân ve İi'câzühû ve târîhu tevsîkih* (Ürdün: Daru'l-A'lâm, 2005), 189; Karacelil, *Tefsir Usulunün Yapısı ve İşleyişi*, 107.

[10] Mustafa Dîb el-Buğâ - Muhyiddîn Dîb Mistû, *el-Vâdıh fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 8; Birışık, "Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", 41.

[11] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, thk. Adnan Zarzûr (Beyrut: Daru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1979), 33; Abdulhamit Birışık, "Ulûmü'l-Kur'ân" (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/132; Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 41.

[12] ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/28; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2001), 8.

hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'ân'la ilgili bütün konuları kapsamına alan ilim dalıdır.13

Kur'ân ilimleri kapsamında değerlendirilen konular, Kur'ân'ın nasıl anlaşılması gerektiğinden ziyade onu anlamaya çalışıldığında nelerin dikkate alınması gerektiği hususunda bir veri sunma işlevini yerine getirmektedir. Bu itibarla Kur'ân ilimleri, modern tabirle hermenötik bir faaliyetin ürünüdür denilebilir.14 Kur'ân'ı-Kerim'in dikkatle incelenmesi durumunda ulûmu'l-Kur'ân'a ilişkin kavramların ve temel ilkelerin bir kısmını, birebir aynı terimlerle olmasa bile ilkeler ve kavramlar düzeyinde Kur'ân'da bulabilmek mümkündür.15 Kur'ân ilimleri kapsamında değerlendirilen her bir kavramın anlama gayretinin sonucu olarak şekillendiğini ifade etmek mümkündür. Bu bakımdan Kur'ân ilimleri, dil unsurlarının da yardımıyla Kur'ân'ın nüzûl ortamını ve bu ortamdaki şahıs, zaman ve mekân unsurlarını resmetmektedir. Böylece âyetlerdeki esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, münâsebât, Mekkî-Medenî gibi unsurların doğru tespit edilmesiyle sağlıklı bir anlama faaliyeti gerçekleşecektir. Bu düşünceden yola çıkarak Kur'ân ilimlerinin hem Hicr sûresi özelinde somutlaştırılmasını hem de anlama faaliyetine katkısını gözler önüne sermeyi hedeflemekteyiz. Hicr sûresi, Mekkî dönemin ortasında nâzil olan bir sûre olup tevhid, nübüvvet, yeniden dirilme, ukûbât gibi İslam dininin temel esaslarını ihtiva etmektedir. Bu bakımdan mezkûr sûreyi, bir dönemi resmetmesi ve Kur'ân ilimleri perspektifinden incelemeye tabi tutmanın, sûrenin anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşüncesi böyle bir çalışmanın gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Evvel emirde şu hususun hatırlatılmasında fayda mülahaza etmekteyiz: Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın ilimlerinin muhtevasındaki disiplinlerin sayısı oldukça fazladır. Bu başlıkların her birini makale düzeyinde bir çalışmada ele almak mümkün değildir. Bu bakımdan çalışmamızda fevâtihu's-süver, âyet, harf, kelime sayısı ve fâsıla, esmâü's-süver, Mekkî-Medenî, tertîbü's-süver, esbâb-ı nüzûl, münâsebâtü'l-Kur'ân ve nâsih-mensûh başlıkları ele alınacaktır. Şimdi mezkûr başlıkların Hicr sûresi özelinde örneklendirilmesine ve elde edilen malumatın ışığında yapılacak izah ve değerlendirmelere geçmek istiyoruz.

1. Fevâtihu's-Süver

Fevâtihü's-süver ıstılâhta, "Kur'ân-ı Kerim'deki her bir sûrenin başlangıç cümlesini ve bunların hikmetlerini açıklayan ilim" şeklinde tarif edilmektedir.16 Malum olduğu üzere

[13] ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/28; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 8; Mennâ'u'l-Kattân Halil, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 12; Nureddin Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Matbaatu's-Sabah, 1996), 8; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 137.

[14] İbrahim Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", *Bilimname* 16/1 (2009), 16-17.

[15] Karacelil, *Tefsir Usulunün Yapısı ve İşleyişi*, 107.

[16] Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 231.

Kur'ân, dil, edebiyat ve belagat açısından büyük bir şaheserdir. Bu bakımdan Kur'ân'ın her bir sûresi, Kur'ân ilimlerinin alt disiplinlerinden biri olan "fevâtihü's-süver" başlığı çerçevesinde ele alınmakta ve bu yönde değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Böylece sûrenin başlangıcı ile muhtevası, ana teması ve verilmek istenen mesaj hakkındaki ipuçları irdelenmektedir. Bunun yanı sıra "fevâtihü's-süver" ile sûre; dil yapısı, üslup ve belagat açısından da incelenmektedir. Böylece Kur'ân'ın her bir sûresinin özgün yanları ve üslûbunun, sûrenin temasıyla uyumuna yönelik satır arası okumalara zemin hazırlanmaktadır. Öte yandan birçok eserde "fevâtihü's-süver" başlığı altında Kur'ân-ı Kerîm'deki 114 sûrenin başlangıç itibarıyla 10 grupta toplandığı görülmektedir.17

Çalışmaya konu olan Hicr sûresinin hurûf-ı mukatta'a18 ile başladığı görülmektedir. Bu harfler, sûre başlarında bulunmaları sebebiyle fevâtihü's-süver olarak da tesmiye edilmektedir. Hicr sûresinin yanı sıra Yûnus,19 Hûd,20 Yûsuf21 ve İbrâhîm22 olmak üzere dört sûre daha "elif-lâm-râ" (الر) hecâ harfleriyle başlamaktadır. Bu tür başlangıçlar, Kur'ân'ın benzersizliği ve ilâhî kaynağına dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Hecâ harfleri ve ardından gelen vahiy ifadeleri, insanların bu harf sıralarını veya benzerlerini üretemeyeceklerini vurgular niteliktedir. Bahsi geçen beş sûre de hecâ harfleri ile başlamakta, ardından "Kitâb'a" ve "İlahî vahye" vurgu taşıyan ifadelerle devam etmektedir. Mezkûr harflerden oluşan bir kitabın Allah Rasûlü'ne indirilmesi ve bu harflerin müşrikler tarafından bilinmesi, "Gücünüz yetiyorsa Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirin!" mesajını vererek onlara meydan okuma (tehaddî) içerdiğini söyleyebiliriz.23 Kur'ân, bu tür meydan okumaları içeren âyetlerle insanların Kur'ân'ın benzeri bir kitabı; hatta âyeti üretemeyeceklerini ve bu bakımdan Allah'ın vahiylerini kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.24 Zikri geçen harfler, bir yandan vahyi dinlememe kararı alan müşriklere

[17] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/164-180; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 3/361-363; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 171-175; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 231-235.

[18] Kur'ân'da bazı sûrelerin başında bulunan (Elif-lâm-mîm, Tâ-sîn-mîm, Nûn, Kâf... gibi) kesik kesik hecâ harflerine hurûf-ı mukatta'a denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 234; M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, "Huruf-ı Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/401; Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, 193; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 233.

[19] Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), Yûnus 10/1.

[20] Hûd 11/1.

[21] Yûsuf 12/1.

[22] İbrâhîm 14/1.

[23] Burhânüddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), c. 1/79; Ebü's-Suûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1997), c. 1/20-22; Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 156.

[24] Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve'ş-şerîa ve'l-menhec* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1997), c. 14/9.

hemen akabinde gelen ifadelere karşı merak uyandırırken25 diğer yandan da Müslümanlara ilâhî vahye kulak vermelerine yönelik de bir mesaj içermektedir.

2. Âyet, Harf ve Kelime Sayısı ile Fâsılası

Günümüzde basımı yapılan mushaflarda genel olarak âyet sayısı 6236 olarak verilmektedir. Buna karşın gelenekte birbirinden farklı rakamlar da telaffuz edilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'daki toplam âyet sayısına ilişkin olarak Hz. Ali'den 6236; Übey b. Ka'b'dan 6210; İbn Mes'ûd'dan 6218; Atâ ibn Yesâr'dan 6177 şeklinde rakamsal değeri birbirinden farklı rivâyetler aktarılmıştır. İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr ve İbn Sîrîn'den aktarılan bir rivâyete göre ise âyetlerin sayısı 6216'dır.26 Dânî (ö. 444/1053), âlimlerin âyetlerin sayısı hususunda 6000 rakamı üzerinde görüş birliğine vardıklarını; ancak bu sayıya ilave edilen rakamlar konusunda ihtilaf ettiklerini dile getirmektedir. Nihayetinde bu sayıya yönelik olarak 6236, 6214, 6200, 6225 gibi birbirinden farklı birçok rakam ileri sürülmektedir.27

Hicr sûresi gerek Kûfe gerekse Basra ekolünün benimsediği âyet sayımına göre 99 âyet olup bu hususta herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.28 Kaynaklarda kelime sayısı 654 olarak verilen Hicr sûresinin harf sayısı ise 1771'dir.29

Lügatte "iki şeyin arasını ayırmak, kesmek, bir yerden ayrılmak, hükme bağlamak, çıkmak, hak ile batılı ayırmak, çocuğu sütten kesmek"30 gibi anlamlara gelen fâsılanın

---

[25] Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), c. 1/155; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/175; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 235; Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, 198.

[26] Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Hüsnü'l-meded fî ma'rifeti fenni'l-'aded*, thk. Beşîr b. Hasen el-Himyerî (Medine, 2009), 234; Hasan Keskin, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 58.

[27] Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûta ve't-Türâs, ts.), 79-84; el-Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 234-235.

[28] Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Âşur (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2002), c. 5/330; ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, 173; Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1987), 289; el-Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 350; Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Hirâbe (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997), 294.

[29] es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 5/330; ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, 173; el-Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 350; Muhammed Yakub el-Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetü İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1996), c. 1/272; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât* (Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013), c. 6/2618; Ahmed b. Abdilkerim b. Muhammed el-Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Şerîf Ebü'l-'Alâ el-'Advî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2002), 422.

[30] Ebû Abdirrahman b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî (Kahire: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), c. 7/126; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), c. 11/521-523.

ıstılâhta birçok tanımı yapılmaktadır. Zerkeşî, fâsılayı, "Şiirdeki kafiye ve secideki karine gibi âyetin son kelimesi" şeklinde tarif etmektedir.31 Buna göre cümlenin son kelimesinin son harfine de fâsıla harfi denilebilir. Dâni, fâsılayı, "cümlenin son kelimesi olarak" tanımlamaktadır.32 Bu tanıma göre fâsıla, âyet sonlarında olabildiği gibi âyetin içindeki herhangi bir cümlenin sonunda da bulunabilmektedir. Fâsılayı, "Âyetlerin sonundaki harflerin fiziki ve fonetik uyumu"33 olarak da tarif etmek mümkündür.

Kendine özgü bir üslûbu olan Kur'ân, fâsılalara büyük önem vermektedir. Zira fâsılada aynı ses tekrarıyla meydana gelen âhenk, tenâsüb ve insicâm hem zihinlerde hem de gönüllerde derin tesirler bırakmaktadır.34 Söz diziminde ahenk ve güzellik bulunan Kur'ân, devrin en kudretli şairlerine meydan okumuş ve edebî zevkin zirvesini gören Araplar arasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu özelliğiyle Kur'ân hem dostu hem de düşmanı etkilemiştir. Kendine özgü bu fonetik yapısıyla âyetlerin sonunda bulunan fâsılaların ses tekrarlarıyla birleşmesi, kanaatimizce dinleyicide derin ve duygusal bir etki bırakmaktadır.

Çalışmaya konu olan Hicr sûresinde fâsılayı oluşturan kelimelerden 81 tanesi nûn (ن), 16'sı mîm (م), 2'si ise lâm (ل) harfiyle son bulmaktadır. Mekkî sûrelerin karakteristik özelliklerini taşıyan Hicr sûresi, kısa kısa âyetlerden müteşekkildir. Bu bakımdan sûredeki âyetlerin kısa kısa fâsılalarla ifade gücünü tilâvete güzellik katan ve terennüme imkân tanıyan ğunne sıfatından alan nûn ve mîm harflerinin fâsılalarıyla bitmesi, kanaatimizce dinleyende duygusal bir etki ve büyük bir merak uyandırmaktadır. Hicr sûresinde mezkûr konuda dikkat çeken hususlardan birisi de fâsıla uyumunun dikkate alınarak bazı âyetlerdeki yâ'ların hazfedilerek sonlandırılmasıdır. Buna göre sûrenin 54. âyetinde ﴿قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ﴾ şeklinde yer alan ifadedeki altı çizili kelimede gerçekleşen hazf, fâsıla uyumuna işaret etmektedir. Zira kelimenin aslı "تُبَشِّرُونَنِي" şeklindedir. Mezkûr kelimeyi Nâfi' nûn'un kesresi ile tahfif ederek okumuştur. İbn Kesîr nûn'un kesresi ile ancak teşdîd ile telaffuz etmiştir.35 Diğer kurrâ ise nûn'un fethası ile okumuştur.36 Kelimedeki ilk nûn ref alameti, ikinci nûn ise nûn-u vikâye olan nûn'dur. Mütekellim yâ'sı ise mefûl konumundadır. Bahsi geçen kelimenin dilbilimsel izahına dair şunlar söylenebilir: Aynı

31 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/53.

32 es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 3/332.

33 Sıddık Baysal, "Mekkî-Medenî Olgusunun Kur'ân Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği", *B.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 31.

34 Abdurrahman Çetin, "Fâsıla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/209-210.

35 Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016), 396.

36 Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), c. 2/302; el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, c. 6/2629; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilğanî el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007), c. 2/177.

kelimede iki nûn harfinin bir araya gelmesi, Arap dil mantığına göre telaffuzda zorluğa (sikal) sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan nûn-u vikâye hazfedilmektedir. Zira dile ağır gelme hususu ondan kaynaklanmaktadır. Mütekellim yâ'sının hazfi ise Fecr sûrenin 15. âyetinde ﴿أَكْرَمَنِ﴾ şeklinde yer alan ifadedeki mütekellim yâ'sının hazfine benzemektedir. Bu kelimede hazfedilen yâ'ya işaret etmek üzere nûn'a nakledilen kesre ile yetinilmektedir.[37] Sûrenin 68. âyetindeki ﴿قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ﴾ ve 69. âyetindeki ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ﴾ altı çizili kelimelerde zâit yâ'ların hazfedildiği görülmektedir. Kanaatimizce bu ifadelerdeki hazf uygulaması da nûn harfinin fâsıla uyumuna riâyet gereği kesre ile yetinilerek yapılmış olmalıdır. Nitekim Ya'kûb hariç kırâat imamlarının tamamı zikri geçen kelimelerdeki yâ'yı hazfederek okumuştur.[38]

3. Esmâü's-Süver

Kur'ân-ı Kerim'in 114 sûreden müteşekkil olduğu hususunda güçlü bir ittifak bulunmaktadır. Kur'ân'da yer alan her sûrenin en az bir tane adı bulunmaktadır. Bazı sûrelerin ise birden fazla adının bulunmasının yanı sıra birden çok sûrenin gruplandırılarak ortak bir isimle tesmiye edildikleri de görülmektedir. Bu durum sûreler arasındaki başlangıç (fevâtih), fâsıla, âyet sayısı ve muhteva benzerliğinden kaynaklanabilmektedir.[39] Sûre isimlerinin vahiy kaynaklı (tevkîfî) mı yoksa ictihâdî mi olduğu hususunda bazı fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Zerkeşî, sûre isimlerinin tevkîfî olduğu yönünde dolaylı olarak kanaatini belirtmekle beraber bu hususun araştırılması gerektiğini ifade etmektedir.[40] Süyûtî ise bütün sûre isimlerinin hadislerle ve rivâyetlerle sabit olması sebebiyle isimlendirmenin tevkîfi olduğunu açıkça dile getirmektedir.[41] Her sûrenin belli bir isimle isimlendirilmesi diğer sûrelerden tefrik edilmesi açısından önem arz etmektedir. Zerkeşî'nin bu hususa ilişkin olarak eserinde yer verdiği şu ifadeler dikkat çekicidir: "Şu bir hakikattir ki Araplar isimlendirme yaptıkları şeylerde çoğunlukla nadir olan kelimeyi ya da o ismi tahsis eden sıfat veya huy gibi yönlerden garip olan lafzı dikkate almışlardır. Bunu yaparken de daha sağlam ve daha çok zikredilen veya anlaşılmaya daha yakın olanı almaya

[37] Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), c. 5/45-46; Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, thk. Saîd el-Efğânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 382-383; Ebû Abdillah Fahruddîn Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fî vucûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Cidde, 1993), c. 2/722; el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, c. 6/2629; ed-Dimyâtî, *İthâf*, c. 2/177.

[38] el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, c. 6/2634; ed-Dimyâtî, *İthâf*, c. 2/179.

[39] Ortak sûre isimleri hakkında etkili bir çalışma için bkz. Hikmet Koçyiğit, "Ortak Sûre İsimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 43-67.

[40] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/270.

[41] es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/186.

özen göstermişlerdir."[42] Bu cümleden sûre isimlendirmelerinin Arapların metoduna uygun olarak yapıldığını söylemek mümkündür.

Çalışmaya konu olan Hicr sûresinin malum olan ismi Hicr'dir. Sûre, adını Kur'ân'da sadece bir yerde geçen "Ashâbü'l-Hicr" terkibinden almaktadır. Bu şekilde bir isimlendirme, Zerkeşî'nin "Araplar isimlendirme yaparken nadir isimleri seçerler" görüşünü destekler mahiyettedir. "Ashâbü'l-Hicr" ifadesi, Semûd kavminin yaşadığı Hicr bölgesi sakinlerini karşılamak üzere kullanılmaktadır. Hicr sûresinin bunun dışında bilinen bir adı bulunmamaktadır. İbn Âşûr (ö. 1973), Tunus'ta Kur'ân öğretiminin yapıldığı okullarda öğretmenlerin öğrencilerine Hicr sûresini "Rubbemâ sûresi" olarak yazdırdıklarını ve bu şekilde adlandırdıklarını aktarmaktadır. Bu tür bir isimlendirmenin temel gerekçesi, mezkûr kelimenin Kur'ân'da sadece bir defa, Hicr sûresinin başlangıç kısmının ilk âyetlerinde yer almasıdır.[43] Kanaatimizce bu şekilde bir isimlendirme lokal düzeyde kalan örfî bir isimlendirmedir. Zira bu durum, ülkemizde İhlâs sûresinin "Kul hu", Fâtihâ'nın "elhâm" olarak isimlendirilmesini anımsatmaktadır. Hicr sûresi, hurûf-ı mukatta'a olarak adlandırılan harf gruplarından "الٓر" ve "الٓمٓر" ile başlayan bütün sûrelerin ortak bir adı olan "zevâtu'r-râ" olarak da tesmiye edilmektedir.[44] Bunlar sırasıyla "Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm ve Hicr" sûreleridir. Bazı eserlerde "الٓر" ile başlayan sûrelerin "Besâtîn" ya da "Besâtinü'l-Kur'ân" olarak da isimlendirildiklerinden bahsedilmektedir.[45]

4. Mekkî-Medenî Oluşu

Sûre ve âyetler genellikle Mekkî ve Medenî olmak üzere iki boyutlu bir taksimata tabi tutulmaktadır. Nitekim Mekkî-Medenî tabiri, Kur'ân'ın sûre ve âyetlerinin indiği ortamı ve kronolojisini tespit etmek üzere kullanılmaktadır. Böylece Mekkî-Medenî bilgisi, sûre ve âyetlerin bu iki şehirden hangisinde nâzil olduğuna işaret etmektedir. Mekkî-Medenî ayrımı, Kur'ân'ın vahyedildiği dönemleri ve bu dönemler arasındaki tarihsel ayrımı ifade etmektedir.[46] Buna göre hicretten önce indirilen sûre ve âyetler Mekkî, hicretten sonra indirilenler Medenî kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yönüyle "hicret" hâdisesi bir sûre ya da âyetin Mekkî-Medenî şeklindeki bir ayrımının yapılması ve tarihsel sınıflandırılması bakımından mihenk taşıdır. Mezkûr ayrımın dışında sûrelerin indiği yer ve zaman dilimi göz önünde bulundurularak "nehârî-leylî, sayfî-şitâî, hadarî-seferî, firâşî-

[42] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/270.

[43] Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984), c. 14/5.

[44] Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), c. 2/580; Adem Bombâ, *Esmâü süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dubai: Câmiatü'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, 2009), 81.

[45] es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 89; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 73.

[46] es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/36; Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 55; Baysal, "Mekkî-Medenî Olgusunun Kur'ân Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği", 27.

nevmî, arzî-semâvî" şeklinde de tasnif edilmektedir.47 Mekkî-Medenî sûre ve âyetleri tespit etmek üzere üç yol takip edilmektedir. Bu bağlamda birincisi hicretten önce nâzil olanlar Mekkî, sonra nâzil olanlar Medenîdir. Bu taksimatta İslam'a davetin merhaleleri göz önünde bulundurularak zamansal bir sınıflandırma esas alınmaktadır. İkincisi Mekke'de nâzil olanlar Mekkî, Medine'de nâzil olanlar Medenî'dir. Bu sınıflandırmada mekân unsuru baskındır. Üçüncüsü ise hitabında Mekkelileri muhatap alanlar Mekkî, Medinelileri muhatap alanlar ise Medenî'dir. Bunda da muhatap kitle dikkate alınmaktadır.48

Bahse konu olan Hicr sûresinin Mekkî olduğu hususunda güçlü bir ittifak göze çarpmaktadır.49 Hâl böyle olmakla beraber Süyûtî'nin eserinde aktardığı rivâyete göre sûrenin 87. âyeti Medenî'dir. O, rivâyeti aktardıktan sonra sûrenin 24. âyetinin de Medenî âyetler kategorisine dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşüne "namazda safların durumuna" ilişkin olarak aktarılan hadisi50 delil olarak sunmaktadır.51 Âlûsî (ö. 1270/1854); İbn Abbas'tan, İbn Zübeyr'den ve Katâde'den aktarılan iki rivâyeti dikkate alarak sûrenin Mekke'de; ancak 87. âyetinin Medine'de indirildiğini dile getirmektedir.52 Elmalılı (ö. 1942), Âlûsî'nin sûrenin sadece 87. âyetinin Medenî olduğuna dair bir rivâyetten bahsettiğini aktarmaktadır.53 Ancak yapılan araştırmada Âlûsî'nin Hasan el-Basrî ve Mücâhid'in içinde yer aldığı sened zincirindeki rivâyetleri göz önünde bulundurarak 90 ve 91. âyetleri de Medenî âyetler kategorisinde değerlendirdiği tespit edilmiştir.54

İbn Kesîr (ö. 774/1373), 24. âyetin Medenî olduğuna yönelik aktarılan rivâyeti, nakleden râvinin "münker" olması sebebiyle problemli görmektedir. Rivâyet hakkındaki değerlendirmelerinden onun hadisin 24. âyetle ilişkilendirilmesine müspet bakmadığı anlaşılmaktadır. Hâl böyle olmakla beraber o, tefsirinde rivâyeti birçok hadis âliminin bu hâliyle eserlerine aldığına ilişkin bir kayıt düşmekten de geri durmamaktadır.55 İbn Kesîr'in değerlendirmelerine eserinde temas eden İbn Âşûr, senedinde Cafer b. Süleyman'ın

---

47 es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/37.

48 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/187; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/37-38; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/193-194; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 167-168; Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 55-56.

49 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, thk. Saîd el-Lihâm, ts., 201; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 5/330; ed-Dânî, *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*, 173; Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 2/522; el-Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 350.

50 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Beyrut: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), "Tefsir" 16 (3122).

51 es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/59-60; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2003), c. 6/2857.

52 Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-seb'il-mesânî*, thk. Ali Abdulbâri Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994), 16/c. 7/249; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, c. 6/2857.

53 Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), c. 4/3036.

54 el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 16, c. 7/249.

55 Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), c. 4/532.

bulunduğu rivâyeti sahih kabul etmekte; ancak bu rivâyetin de maktu olduğunu dile getirerek rivâyete şerh düşmektedir.56 Bu durum onun İbn Kesîr'e yakın bir görüşe meylettiğini ihsas ettirmektedir. İbn Âşûr, bunun yanı sıra 87. âyetin Medenî âyetler grubunda değerlendirilmesine ilişkin olarak aktarılan rivâyete yönelik bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Şöyle ki ona göre mezkûr âyetin Medenî olduğunu kabul edenler, (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي) "tekrarlanan yedi âyet" ifadesiyle Fâtiha sûresinin kastedildiğini ve bu nedenle Fâtiha sûresinin de Medenî olduğunu savunuyorlar. Bu durumda Fâtiha sûresi de Medenî olmaktadır. Oysa İbn Âşûr'a göre bu görüş makul değildir. Bu bakımdan o, Fâtiha sûresinin Mekkî olduğu görüşünü savunmaktadır.57

Mevdûdî (ö. 1979), Hicr sûresinin İbrâhîm sûresiyle aynı dönemde nâzil olduğu görüşündedir. Buna gerekçe olarak Hicr sûresinde temas edilen konuları ve sûrenin üslûbunu göstermektedir. O, İbrâhîm sûresinin Mekke döneminin sonlarında inmiş olduğunu dile getirmektedir. Bu nedenle İbrâhîm sûresinin içeriği ve üslûbuyla benzerlik gösteren Hicr sûresinin de Mekke döneminin son zamanlarında indirildiğini ileri sürmektedir.58

Bütün bu aktarılanların yanı sıra Hicr sûresinin kısa ve özlü ifadelerden müteşekkil olması, âyet sonlarındaki fizikî ve fonetik uyum, tevhide, nübüvvete ve ahiret hayatına yönelik olarak çarpıcı ifadelere yer vermesi, inzâr ve tebşîr üslûbu, önceki peygamberlerin kıssalarından pasajlar içermesi, şiddetli baskılara ve boykotlara maruz kalan Hz. Peygamber'i ve ona iman eden bir avuç mümini teselli etmesi, sûrenin Mekkî olduğunu göstermektedir.

5. Tertîbü's-Süver

Sûreler, mushaf tertibi ve nüzûl sırası olmak üzere iki şekilde sıralanmaktadır. Kur'ân ilimlerine yönelik olarak kaleme alınan eserlerde sûrelerin nüzûl sıralarının aktarımında farklılıklar bulunmaktadır.59 Hicr sûresi, Mushaf tertibine göre 15. sırada yer almaktadır. Buna göre Nahl sûresinden önce, İbrâhîm sûresinden sonra gelmektedir. Nüzûl sıralaması göz önüne bulundurulduğunda ise farklı kaynaklarda aktarılan görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla En'âm sûresinden önce, Yûsuf sûresinden sonra nâzil olmuştur.60 Zerkeşî,

56 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/6.

57 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/5.

58 Ebü'l-'Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), c. 2/533, 561.

59 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/193-194; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/96-98.

60 Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1987), c. 2/569; Fahruddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1999), c. 19/116; Muhammed b. Ahmed el-Ğırnâtî İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullâh el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1998), c. 1/415; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/97; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru-İhyâi'l-Kütübi'l-

eserinde aktardığı tertipte Hicr sûresine 53. sırada yer vermektedir.61 Süyûtî, İbn Abbâs'a dayandırdığı rivâyette sûrenin nüzûl sıralamasını 54 olarak vermekte; ancak aynı eserde İkrime ve Hasan el-Basrî kanalıyla gelen rivâyette ise 50 olduğunu aktarmaktadır.62 Câbirî (ö. 2010), Kur'ân'ın nüzûl tertibini dikkate alarak kaleme aldığı *Fehmü'l-Kur'ân* adlı eserinde sûrenin sıralamasını 53 olarak takdim etmektedir.63

6. Esbâbü'n-Nüzûl

Kur'ân âyetlerinin nüzûlü iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki, Kur'ân âyetlerinin kahir ekseriyetini oluşturan ve herhangi bir sebebe mebni olmaksızın nâzil olan âyetlerdir. İkincisi ise herhangi bir soru, sebep, olay ya da bir gerekçeye dayanarak nâzil olan âyetlerdir.64 Evvel emirde bu başlık altında üzerinde durulacak hususun ikinci kısım olduğunu ifade etmeliyiz. Bunun yanı sıra nüzûl sebeplerinin ancak nakille bilinebileceğini aynı şekilde hatırlatmakta fayda mülahaza etmekteyiz. Zira zikri geçen alanda içtihada ve akıl yürütmeye imkân bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle esbâb-ı nüzûl, akılla bilinme imkânı olmayan, yalnız işitme ve görmeye dayanan hâdiselerden müteşekkildir. Bu bakımdan vahyin nüzûl ortamında gerçekleşen hâdiselerle örtüşen, zamanın ve mekânın şartlarına uygun olarak indirilen âyetler ve bunlara denk düşen hususiyetler üzerinde durulmaktadır.

Kur'ân'ı anlamadaki mühim ve vazgeçilmez rolü sebebiyle hemen hemen her ulûmu'l-Kur'ân eserinde esbâbü'n-nüzûl ilmine yer verilmiştir.65 Ancak üzerinde geniş çaplı araştırmaları bulunan Ahmet Nedim Serinsu'nun efradını cami ağyarını mâni diyebileceğimiz bir şekilde dile getirdiği tarifi aktarmakla iktifa etmek istiyoruz.

"Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdiseye veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hâdiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek) cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hâdiseye sebeb-i nüzûl denir."66

Şimdi Hicr sûresinde esbâb-ı nüzûle konu olan bazı rivâyetlere geçmek istiyoruz.

Arabiyye, 1963), c. 4/34, 64; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/6; Muhammed Âbid el-Câbiri, *Fehmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), c. 2/6.

61 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/193.

62 es-Süyûtî, *el-İtkân*, 96-97.

63 el-Câbiri, *Fehmü'l-Kur'ân*, c. 2/7.

64 es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/107; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/106; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 135.

65 Esbâb-ı nüzûl kavramının tanımı için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/22; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/107-108; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/106; Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 46; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 135.

66 Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 56.

1- ﴿وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ﴾ "Andolsun ki! biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz." meâlindeki 24. âyetin esbâb-ı nüzûlü hususunda kaynaklarda birbirine yakın rivâyetler aktarılmaktadır. Bu bağlamda İbn Abbas'tan şöyle bir rivâyet nakledilmektedir: "Hz. Peygamber'in arkasında çok güzel bir kadın namaz kılardı. Bazı kimseler o güzel kadını görmemek için ön safı tercih ederlerdi. Bazıları ise onu görmek için arka safları tercih ederdi. Böylece rükûa eğildiklerinde koltuk altından o güzel kadına bakarlardı." Mezkûr âyetin bu hâdise üzerine nâzil olduğu ifade edilmektedir.67 Tirmîzî (ö. 279/892), zikri geçen rivâyeti aktardıktan sonra İbnü'l-Cevzâ tarikinin İbn Abbas tarikiyle gelen rivâyetten daha sahih olduğunu dile getirmektedir.68 İbn Âşûr, âyetin nüzûlü hususunda aktarılan rivâyete yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bağlamda o, rivâyetin âyetin içeriği ve bağlamıyla uyumsuz olduğunu ve bu bakımdan sahih kabul edilemeyeceğini iddia etmektedir.69 Beğâvî (ö. 516/1122), âyetin mezkûr rivâyetle ilişkilendirilmesine yönelik uzlaştırıcı bir tavır takınmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber devrinde kadınlar cemaatle namaz kılmak için camiye gidip erkeklerin arkasında saf tutarlardı. Zaman zaman kalbinde kötü niyet besleyen bazı kimseler kadınlara bakmak için arka safı tercih ederlerdi. Bunun yanı sıra kalbinde kötü niyet besleyen bazı kadınlar da erkeklere yakın olmak için en önde saf tutarlardı. Bu hadise üzerine mezkûr âyet nâzil oldu.70 Bunun üzerine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu aktarılmaktadır: "Erkeklerin safının en hayırlısı ilk, en şerlisi ise son saftır. Kadınların safının en hayırlısı son, en şerlisi ise ilk saftır."71 Âyetin indirilmesine sebep olarak aktarılan rivâyetten anlaşıldığı kadarıyla Allah Teâlâ insanların amellerini niyetlerine göre değerlendirecektir. Nitekim ön safı tercih edenler bunu Allah rızası için, arka safı tercih edenler ise zikri geçen rivâyetteki "güzel kadına" bakmak için yaptılar.72

İbn Abbâs ve Rebi' b. Enes olmak üzere iki kanaldan gelen bir başka rivâyete göre "Hz. Peygamber Müslümanları ilk safta namaz kılmaya teşvik etmişti. Bunun üzerine insanlar ilk safta namaz kılmak için yarışmaya; hatta insanlar arasında izdiham yaşanmaya başladı. Beni Azre kabilesi fertlerinin evlerinin mescide uzak olduğu için ön safta yer

[67] et-Tirmizî, "Tefsir" 16 (3122); Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'e-Risâle, 2000), c. 14/45; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zeğlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 275; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10/19; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin: Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), c. 3/54; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*, thk. Ahmed Abduşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 118.

[68] et-Tirmizî, "Tefsir" 16 (3122).

[69] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/40.

[70] Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), c. 4/377; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, c. 6/2873.

[71] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Bed'ü'l-Ezân" 132 (440).

[72] el-Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, c. 3/54.

bulamıyorlardı. Bu nedenle, 'Evlerimizi satıp mescidin yakınından evler satın alalım' dediler." Âyet bu hâdise üzere nâzil olmuştur.73

2- ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾ "Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar."74 âyetine ilişkin olarak Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), tefsirinde şöyle bir rivâyet aktarmaktadır: "Kesîr en-Nevâ, Ebû Cafer'e bu âyetin Ali İbnü'l-Hüseyn tarafından Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali hakkında indirildiği söyleniyor ne dersin? diye sordum. Bunun üzerine Ebû Cafer: 'Başka kimin hakkında olacak?' şeklinde karşılık verdi. Kesîr en-Nevâ, 'Kalplerinden sökülen kinin hangi kin?' olduğunu sordum. O da câhiliye kini olduğunu söyledi ve şu şekilde devam etti: 'Câhiliyye döneminde Beni Teym, Beni Adiy ve Beni Hişâm kabileleri arasında bir düşmanlık bulunmaktaydı. Onlar Müslüman olup Hz. Peygamber'in davetine icabet edince aralarındaki kini unutup birbirlerine karşı muhabbet beslemeye başladılar.' Öyle ki bir gün Hz. Ebû Bekir soğuk almış ve hasta düşmüştü. Bunu duyan Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'i ziyaret etti ve ellerini ısıtarak onun göğsünü ovaladı." İşte âyet bunun üzerine nâzil oldu.75 Hasan el-Basrî kanalıyla gelen bir başka rivâyette Hz. Alî'nin mezkûr âyetin Bedir ashabı hakkında nâzil olduğunu aktarmaktadır.76

3- Sûrenin ﴿الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ﴾ ve ﴿كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ﴾ "Onlar, Kur'ân'ı bölüp ayıranlardır. Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini sorguya çekeceğiz."77 anlamındaki âyetlerinin esbâb-ı nüzûle konu olduğu görülmektedir. Nitekim tefsir kaynaklarında, Kur'ân'ı bölüp parçalayanların ve Allah'a değersiz birtakım nesneleri ortak koşanların sayısıyla ilgili olarak farklı rakamların zikredildiği görülmektedir.78 Kureyş'in önde gelenlerinden Velîd b. Muğîre, hac mevsimi geldiğinde kendine yakın ve benzer düşüncelere sahip bir grup arkadaşını topladı. Arap heyetlerinin Mekke'ye geleceğini ve kendilerine Muhammed hakkında sorular soracaklarını dile getirdi. Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırmak ve insanların nazarındaki imajını zedelemek için görüş alışverişinde bulundular ve ortak bir görüş etrafında birleşmeyi kararlaştırdılar. Bunun üzerine arkadaşlarından bazıları, "O bir kâhin", "O bir deli", "O bir şair" ya da "O bir sihirbazdır." şeklindeki fikirlerini öne sürdüler. Velîd bin Muğîre, bu nitelendirmelerin her birini reddederek "Allah'a yemin olsun ki onun sözlerinde bir tatlılık bulunmaktadır. Söylediğiniz

73 el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, c. 276; el-Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, c. 3/54.

74 Hicr 15/47.

75 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris et-Temîmî İbn Hâtim er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Esat Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998), c. 7/2267; el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, 276; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2/120.

76 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. 17/108; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-'Azîm*, c. 3/416.

77 Hicr 15/90-91.

78 Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. Seyyid Abdulmeksûr b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), c. 3/173; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2/544; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10/58.

şeyin aslında boş olduğu kolaylıkla anlaşılır. Ancak bütün bunların arasından en uygun olan ifade 'O bir büyücüdür' demenizdir," dedi. Mezkûr âyet onların bu konuşmaları üzerine indirilmiştir.79

Hicr sûresinde bunun dışında 43-45., 49-50., 87., 88., ve 94-96. âyetlere ilişkin olarak kaynaklarda esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine yer verilmektedir.80

7. Münâsebâtü'l-Kur'ân

Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi ıstılâhta, "Âyetler ve sûreler arasında umumîlik-hususîlik, icmâl-tafsîl, aklî-hissî, hayalî gibi alaka çeşitlerinden biriyle ya da bunların dışında sebeb-müsebbeb, illet-ma'lûl, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatını sağlayan ilim" şeklinde tarif edilmiştir.81

Kur'ân'ın içeriği ve mesajı incelenirken nüzûl tarihi sırası yerine Kur'ân'daki âyetlerin ve bölümlerin Allah'ın hikmetleri ve anlam bağlamı etrafında nasıl bir ilişki içinde olduğu, münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın Allah tarafından özel bir düzen ve hikmetle indirildiğine inanıldığı için âyetlerin ve bölümlerin sıralamasının rastgele olmadığı, hususi bir anlam taşıdığı esasına dayanmaktadır. Fahruddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Bikâî (ö. 885/1480) başta olmak üzere birçok âlim, münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine büyük bir önem atfetmiştir. Nitekim Bikâî, adından da anlaşılacağı üzere *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* adlı eserini bu gayeye matuf olarak kaleme almıştır. Bu bakımdan münâsebâtü'l-Kur'ân'ın, Bikâî ile birlikte bilimsel bir disiplin hâlini aldığı ifade edilebilir. Âyetler arasındaki mana ilişkileri, art arda gelen cümleler ve pasajlar, sûreler arası ilişkiler ve tematik bağlantılar bu ilim dalının temel konularını teşkil etmektedir.82

a- Sûrenin İsmiyle Muhtevası Arasındaki Münâsebet

Hicr sûresi hem nazm hem de İslam dininin temel esaslarına yönelik vurguları bakımından Mekkî sûrelerin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu bağlamda sûrede tevhid, nübüvvet, yeniden dirilme ve ukûbât olmak üzere İslâmî akidenin temel esasları, sûrenin mihverini teşkil etmektedir.83 Bu bakımdan sûrenin konusu, muhtelif asırlarda ve mekânlarda Allah'ın içlerinden seçtiği elçilerle mücadele eden inkârcıların kıssaları

79 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-'Azîm*, c. 4/549-550.

80 Hicr sûresinin esbâb-ı nüzûle konu olan diğer âyetleri için bkz. Mustafa Eynir, *Kur'an İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 124-129.

81 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1/35; es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 1/289; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 1995), 10; Murat Sarıgül, "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi Açısından İncelenmesi", *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/Mütefekkir* 7/14 (2020), 489.

82 Sarıgül, "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi Açısından İncelenmesi", 486.

83 ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, c. 14/6.

ekseninde dönmektedir. Bunlardan birisi de Hz. Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği ve yaşadıkları bölgeye nispetle "Ashâbü'l-Hicr" ifadesiyle nitelenen Semûd kavminin kıssasıdır. Sûrenin Allah'ın âyetlerini reddedenleri hedef alması, uyarı ve tehdit ifadeleriyle başlaması, bu yöndeki bir değerlendirmeye imkân tanımaktadır.84 Hicr ismini taşıyan sûre, Mekkeli müşriklerin İslam'a karşı katı reddedici tavırlarını vurgulamakta, hidayetten uzaklaştıran heveslerine uymaları ve iman etmemeleri durumunda başlarına gelecek kötü akibeti hatırlatarak onları ikaz etmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra sûre, Hz. Peygamber'i teselli etme hedefini de taşımaktadır.85 Hicr ismiyle sûrenin içeriği arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Hicr bölgesinin insanları, sûrede anlatılan olaylar ve mesajlarla özdeşleştirilebilir. Bu durum sûrenin adının ve içeriğinin birbirini tamamlayarak anlam kazandığını düşündürmektedir.

b- Sûrenin Başıyla Sonu Arasındaki Münâsebet

Hicr sûresi'nin başlangıcı ile sonu arasındaki münasebet, tevhid inancının ve Allah'a olan kulluk görevinin vurgulanması yönüyle Kur'ân'ın ana mesajını yansıtmaktadır. Nitekim Kur'ân, insanlara tevhid inancını öğretirken aynı zamanda inkarcıların hazin sonlarını da hatırlatmaktadır. Bu, insanların doğru yolu seçmeleri ve Allah'a olan kulluk görevlerini yerine getirmeleri için bir uyarıdır. Bu çerçevede sûre, "Kitâb" (Kur'ân) vurgusuyla başlamakta ve Kur'ân'ı parça parça edenlerin hazin sonlarını haber veren âyetler ile İlâhi davetin açıkça haykırılması ve ölüm gelinceye kadar kullukta sebat emriyle son bulmaktadır. Böylece Kur'ân'ın mesajının yinelenmesi söz konusudur. Bütün bu değerlendirmeler, sûrenin başı ile sonu arasında ince bir ilgi (münâsebet) bulunduğuna işaret etmektedir.86

Tenâsüb ilminin öncü isimlerinden Bikâi, eserinde sûrenin maksadını şu şekilde açıklamaktadır: Sûre, temelde Kur'ân'ın Allah'a ulaştıran bütün güzellikleri ihtiva eden bir bildiri olduğuna dair inancı pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu hedefin yanı sıra, başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak ve Kur'ân'dan uzaklaştıran herhangi bir şeye yönelmemek de vurgulanmaktadır. Bikâî'nin açıklamalarına göre sûre, Kur'ân'a vurguyla başlamakta, kitap esası üzerine gelişmekte ve yakîn (ölüm) gelinceye kadar kullukta sebatı teşvik eden bir emirle sona ermektedir. Bikâî, kullukta sebatı, namaz ibadetine devam etmek olarak yorumlarken bizce sûrenin başı ile sonu arasında latif bir bağ kurmaktadır.87

c- Sûrenin Önceki Sûreyle Münâsebeti

---

84 el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. 2/202; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010), c. 2/596.

85 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/7.

86 Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *Merâsidü'l-metâli' fi tenâsübi'l-mekâti' ve'l-metâli'*, thk. Abdulmuhsin Abdulaziz el-Asker (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menâhic, 2005), 52.

87 el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. 11/3, 100.

Tefsirinde yeri geldikçe sûreler arası tenâsübe temas eden Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Hicr sûresiyle Mushaf tertibinde kendisinden önce gelen İbrâhîm sûresinin arasındaki münâsebete yönelik dikkat çekici ifadelere yer vermektedir. Bu bağlamda İbrâhîm sûresinin son bölümlerinde kıyâmetin hâllerinden, kozmik düzenin değişimlerinden, kâfirlerin karşılaşacakları azaptan ve Kur'ân'ın "tebliğ" ve "uyarısından" haber verilmektedir. Ardından gelen Hicr sûresi, İbrâhîm sûresinde "bildiri" olarak ifade edilen Kur'ân vurgusuyla başlamaktadır. Bu sûrede, kâfirlerin durumları ve maruz kalacakları azap ele alınırken, aynı zamanda pişmanlıktan kinâye olarak Müslüman olma arzularını dile getirmeleri, İbrâhîm sûresi ile benzerlik göstermektedir.88 Bu durum, Kur'ân'ın farklı sûreler aracılığıyla sürekli aynı mesajları ilettiğini ve önemli temaları tekrarladığını göstermektedir.

Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine ilişkin olarak özel bir kitap telif eden Süyûtî de İbrâhîm sûresinin son âyetleriyle Hicr sûrenin başındaki âyetler hakkında dikkat çeken değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre İbrâhîm sûresinin "Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği, (insanlar) bir ve gücüne karşı durulamaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir). O gün, günahkârların zincire vurulmuş olduğunu görürsün." şeklindeki son kısmı ile Hicr sûresinin 2. âyeti olan "İnkâr edenler, 'keşke Müslüman olsaydık' diye çok arzu edeceklerdir." âyeti arasında ince bir bağ olduğunu belirtmekte ve bu münâsebetin yönünü şu şekilde izah etmektedir: İbrâhîm sûresinin son âyetlerinde kıyâmet sahneleri gözler önüne serilmiş ve sûre, Kur'ân'ın ilâhî bir bildiri olduğu vurgusuyla nihayete ermiştir. Hicr sûresi de yine farklı bir lafız ve vurguyla Kur'ân'ın "mübîn" oluşuna ve âyetlerine dikkat çeken ifadelerle başlamış ve hemen akabinde Müslümanların cennete girdiklerini gören kâfirlerin Müslüman olmayı arzulayacaklarını ifade eden âyetle devam etmiştir.89 Münâsebet ilmi göz önünde bulundurulduğunda bu iki sûre arasında İlâhî dizilimin izlerini görebilmek mümkündür. Her iki sûrenin sonu ile başının muhteva bakımından birbirine yakın ifadeler içermesi ve Kur'ân'ın farklı özelliklerine yönelik vurguları ön plana çıkarması, İbrâhîm sûresinin son kısmıyla Hicr sûresinin başı arasındaki latif münâsebeti gözler önüne sermektedir.

Sûreyi münâsebet ilmi açısından değerlendiren çağdaş dönem müfessirlerinden Mustafa el-Merâğî (ö. 1951), sûrenin kendisinden önceki İbrâhîm sûresiyle münâsebetine yönelik olarak dikkat çeken tespitlere yer vermektedir. Bu bağlamda 5 maddede özetlediği münâsebeti şu şekilde izah etmektedir:

---

88 Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), c. 6/463-464; Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr el-Gırnatî es-Sekafî, *el-Burhân fi tenâsübi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bânî (Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslamî, 1990), 240; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, c. 14/5-6.

89 Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *Tenâsükü'd-dürer fi tenâsübi's-süver*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 97; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2001), 99; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, c. 6/2857.

a- Hicr sûresi de İbrâhîm sûresinde olduğu gibi apaçık kitap olan Kur'ân'ı ön plana çıkaran ifadelerle başlamaktadır.

b- Hicr sûresinde kıyâmet günü kâfirlerin ahvâlinden ve Müslüman olmayı arzulayacaklarından dem vurulmaktadır. İbrâhîm sûresinin de benzer bir muhtevaya sahip olması, aralarındaki uyuma işaret etmektedir.

c- Her iki sûrede de gökyüzünün ve yeryüzünün vasıflarından bahsedilmesi, aralarındaki münâsebeti gözler önüne sermektedir.

d- Her iki sûrede de İbrahim (a.s) kıssasının etraflıca işlenmesi, aralarındaki münâsebetin bir başka yönünü teşkil etmektedir.

e- Her iki sûrede de Allah Rasûlü'nü teselli etmeyi hedefleyen geçmiş peygamber kıssalarının konu edinilmesi ve gerçek zaferin önünde sonunda muttakilerin olacağına yönelik vurgular içermesi yönüyle de latif bir münâsebetten bahsetmek imkân dâhilindedir.90

Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinde zaman zaman münâsebet ilmi konusuna da odaklanmaktadır. Bu bağlamda İbrâhîm sûresinin son âyetinin Hicr sûresine bir tür özet veya hazırlık olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki İbrâhîm sûresi, içeriğindeki imanla ilgili hükümler açısından insanlara özel bir tebliğ sunarken, Hicr sûresi ise uyarı, tevhid ve öğüt verme hikmetleriyle onu tamamlar niteliktedir.91 O, bu iki sûre arasındaki ilişkiye dikkat çekerek kanaatimizce İbrâhîm sûresinin mesajının Hicr sûresinde derinleştirildiğini vurgulamak istemektedir.

d- Sûrenin Sonraki Sûreyle Münâsebeti

Hicr sûresi, "Ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et!" âyetiyle sona ererken, hemen ardından gelen Nahl sûresi, "Artık Allah'ın emri gelmiştir. O hâlde onu istemekte acele etmeyin. Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir ve yücedir." âyetiyle başlamaktadır. Süyûtî, bu iki sûre arasındaki bağı bitiş ve başlangıç ifadeleri üzerinden değerlendirmekte ve Hicr ve Nahl sûrelerinin arasında sağlam bir bağ olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, Hicr sûresinde geçen ve "ölüm" olarak yorumlanan "yakîn" ibaresi ile Nahl sûresinin ilk âyetindeki "Allah'ın emri gelmiştir." ifadesi arasında son derece güçlü bir bağ bulunmaktadır. Şöyle ki Hicr sûresinde kullanılan "يَأْتِيَ" şeklindeki muzari fiil ile Nahl sûresinin başlangıç ifadesi olan "أَتَىٰ" şeklindeki mâzi fiil arasındaki benzerlik, mantık ve Arap dilinin kuralları çerçevesinde oldukça açıktır. Zira muzari fiilin mâzi fiile öncelik

90 Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), c. 14/3. Bu yönde bir değerlendirme için ayrıca bkz. ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, c. 14/5.

91 Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 4/3035.

hakkı bulunmaktadır. Bu durum iki sûre arasındaki derin bağlantıyı daha da vurgular niteliktedir.92

Mustafa el-Merâğî, Hicr sûresinin son bölümünde yer alan ﴿فَوَ رَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ "Rabbine yemin olsun ki biz onların hepsini mutlaka sorguya çekeceğiz."93 âyetiyle Nahl sûresinin başında yer alan (أَتَى أَمْرُ اللَّهِ) ifadesi arasındaki irtibata dikkat çekmektedir. Hicr sûresindeki âyeti bir kısmını kabul edip diğer bir kısmını reddetmek suretiyle Kur'ân'ı bölüp parçalayanları, Allah'ın kıyâmet gününde toplayacağı ve onları bu eylemleri sebebiyle hesabı çekeceğine yönelik bir uyarı olarak anlayan el-Merâğî'ye göre Nahl sûresinin (أَتَى أَمْرُ اللَّهِ) ifadesiyle başlaması aralarında kuvvetli bir bağ bulunduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Hicr sûresinde yer alan ve "ölüm" olarak yorumlana "yakîn" (حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) ifadesiyle (أَتَى أَمْرُ اللَّهِ) "Allah'ın emri gelmiştir." ifadesi arasında son derece güçlü bir irtibat bulunduğunu aktarmaktadır.94

Elmalılı, "Hicr sûresi burada biterken bakınız Nahl sûresi nasıl mükemmel bir başlangıçla onu takip edecek" şeklindeki ifadesiyle her iki sûre arasındaki münâsebete dikkat çekmektedir.95 Ancak iki sûre arasındaki bu güçlü münâsebetin yönüne ilişkin olarak harici herhangi bir izaha yer vermemektedir.

8. Nâsih-Mensûh

Nesh kelimesi lügatte, "izale etmek, ortadan kaldırmak, iptal etmek, değiştirmek, yazmak, nakletmek, tebdil etmek, çoğaltmak" gibi anlamlara gelmektedir.96 Istılâhî anlamda nesh, "Şer'î bir hükmün başka bir şer'î delille kaldırılması yahut mukaddem tarihli bir nassın hükmünün muahhar tarihli bir nas ile değiştirilmesi" şeklinde tarif edilmektedir.97 Hükmü kaldırılmış âyet mensûh, eski hükmü kaldırıp onun yerine yeni hüküm getiren âyet ise nâsih olarak adlandırılmaktadır.

Kur'ân'da mensûh olduğu iddia edilen âyetlerin sayısı hususunda âlimler arasında ciddi ihtilâflar bulunmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'da neshin varlığını kabul edenlere göre mensûh âyetlerin sayısı hususunda 5 ilâ 500 arasında değişen rakamlar zikredilmektedir.

---

92 es-Süyûti, *Tenâsükü'd-dürer*, 97.

93 Hicr 15/92.

94 es-Sekafî, *el-Burhân fi tenâsübi'l-Kur'ân*, 242; el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, c. 15/51.

95 Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 4/3081.

96 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 3/61; Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1961), 801; Ebü'l-Kemal Ahmed Asım Efendi, *Okyanusu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), c. 1/1056; Muhammed bin Abdürrezzâk el-Hüseynî Ebü'l-Feyz el-Murteza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), c. 7/355-356.

97 ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 2/67-68; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 259-260; Mennâ'u'l-Kattân Halil, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 238; Itr, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 131; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 67; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 143.

Neshedilen âyet sayısını Nehhâs (ö. 338/950), 134; İbn Hazm (ö. 456/1064), 214; İbn Selâme (ö. 410/1037), 66; İbnü'l-Cevzî, 247; Yusuf b. Kudame el-Kermî (ö. 1033/1623), 218 olarak vermektedir.98 Süyûtî, bazı âlimlerin hakikatte sayıları çok az olmasına rağmen mensûh âyetlerin sayısını artırdığını ve İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi bazı muhakkik âlimlerin bu konuları açıklığa kavuşturduğunu aktarmaktadır. Bunun yanı sıra o, Kur'ân'daki mensûh âyetlerin sayısını 21 olarak vermekte; ancak 2'si hakkında ihtilaf bulunduğunu dile getirmektedir. Bu iki âyet kapsam dışı bırakıldığında sayı 19'a kadar düşmektedir.99 Subhî es-Sâlih (ö. 1986), Süyûtî'nin verdiği rakamın dakik bir araştırmaya tabi tutulması durumunda sayının 10'nu dahi geçemeyeceğini ifade etmektedir. Bu bakımdan o, mensûh âyetlerin sayısının ondan fazla olamayacağı kanaatindedir.100 Şah Veliyullâh ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) ise sayıyı 5'e kadar düşürmektedir.101

Nesh meselesi genellikle nâsih ve mensûh âyetler olmak üzere iki şekilde gruplandırılmaktadır. Hemen belirtmeliyiz ki sûrede nâsih olan herhangi bir âyet yer almamaktadır. Ancak mensûh olduğuna yönelik değerlendirmelere konu olan bazı âyetlerin bulunduğu dile getirilmektedir. Bu bağlamda bazı âlimler tarafından sûrenin 3., 85., 88., 89. ve 94. âyetlerinin mensûh olduğu aktarılmaktadır.102

a- Sûrenin ﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾ "Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!" anlamındaki 3. âyetinin Tevbe sûresinde yer alan ve "seyf âyeti"103 olarak isimlendirilen "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin..." manasındaki 5. âyetle neshedildiği aktarılmaktadır.104

Kur'ân ilimlerinden biri olan nâsih-mensûh meselesine *en-Nâsih ve'l-mensûh* adıyla eser kaleme alan Nehhâs, çalışmasında Hicr sûresinde yalnızca iki âyetin mensûh olduğunu aktarmakta ve mezkûr âyeti neshedilen âyetler arasında saymamaktadır. İbnü'l-Cevzî, tefsirinde müfessirlerin âyetin seyf âyetiyle neshedildiğini kabul ettiklerini dile getirmekle

[98] Mensûh olduğu iddia edilen âyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bakkal, "Kur'ân'da Mensûh Âyetlerin Sayısı", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 34, 57-71.

[99] es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 3/72-8.

[100] Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 274.

[101] Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fi usûli't-tefsîr*, çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2005), 60.

[102] Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî İbn Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 111-112; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 42-43.

[103] Tevbe sûresinin beşinci âyetinin neshettiği iddia edilen âyetler hakkında bir değerlendirme için bkz. Nur Ahmet Kurban, "Tevbe Sûresi Beşinci Âyetininin Neshettiği İddia Edilen Âyetlerin Degerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 163-203.

[104] İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, 42; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Meâfirî, *en-Nâsh/ ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân*, thk. Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1992), c. 2/276.

yetinmekte; fakat âyetin neshine ilişkin herhangi bir harici açıklamaya yer vermemektedir.105 Ancak aynı âyeti nâsih-mensûh meselesine özel olarak kaleme aldığı *Nevâsihü'l-Kur'ân* adlı eserinde neshe konu olup olmaması etrafında değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Ona göre âyette bulunan "tehdit" ve "uyarı" üslûbu müşriklerle savaş emriyle teâruz oluşturmamakta; bu bakımdan âyetin neshini gerektirecek makul bir gerekçe bulunmamaktadır.106

Son dönemlerde nesh meselesine yönelik yaptığı çalışmayla bilinen Mustafa Zeyd, mezkûr âyeti bu bağlamda değerlendirmekte ve sahih habere dayanmaksızın âyetin seyf âyetiyle neshedildiği iddiasını tenkit etmektedir. Taberî'nin (ö. 310/923) âyete ilişkin açıklamasından iktibasta bulunarak âyetin neshedildiği iddiasını kesin bir dille reddetmektedir. Nitekim ona göre âyette bulunan "cehennem tehdidi" bu yönde bir değerlendirmeye imkân tanımamaktadır.107

b- Sûrenin ﴿...فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ﴾ "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyamet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi onlara karşılı güzel bir şekilde muamele et." anlamındaki 85. âyetinin mensûh olduğu dile getirilmektedir.108 Bu bağlamda Taberî, tefsirinde âyetin "Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol" kısmının "seyf âyeti" olarak tesmiye edilen "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin..." anlamındaki âyetle neshedildiğine yönelik olarak birçok rivâyete yer vermekte; ancak bu hususta âyetin mensûh olup olmadığına yönelik kendi kanaatini izhar eden herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.109

Rivâyetle tefsir metodunun önde gelen müfessirlerinden İbn Kesîr, tefsirinde tabiîn âlimlerinden Mücâhid'den ve Katâde'den aktarımlarda bulunmaktadır. Buna göre "Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol" âyetiyle ilgili emrin "savaşa izin verilmeden önceydi" anlamındaki bir rivâyeti nakletmektedir. Rivâyeti muteber olarak değerlendiren İbn Kesîr, Hicr sûresinin Mekkî, Tevbe sûresinin Medenî olması sebebiyle zikri geçen âyetin neshini imkân dâhilinde görmektedir.110 Mensûh olduğu hususunda İbn Kesîr'le aynı kanaati paylaşan Nehhâs, âyetin seyf âyetiyle değil de Nisa sûresinin "...bu sebeple sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları hemen yakalayın,

105 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2/524.

106 Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân* (Beyrut: Şerîketü Ebnâi Şerif el-Ensârî, 2001), 163.

107 Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1987), c. 1/493.

108 İbn Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 111; İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, 42; el-Meâfirî, *en-Nâsh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân*, c. 2/276.

109 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. 14/106-107.

110 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-'Azîm*, c. 4/545-546.

ele geçirdiğiniz yerde öldürün..." anlamındaki 91. âyetiyle neshedildiğini ifade ederek ondan ayrışmaktadır.111

Tefsirinde âyetin neshine yönelik açıklamalarda bulunan Zemahşerî (ö. 538/1144), bunu zayıf bir görüş olarak değerlendirmektedir. Zira ona göre Allah Teâlâ burada Rasûlü'ne müşriklerin yaptıklarına aldırmaması gerektiğini emretmektedir. Son tahlilde âyetle Allah Rasûlü'nün insanlara "iyilikle muamele etme" anlamının kastedilmesini imkân dâhilinde gören Zemahşerî, nesh iddiasına itibar edilmemesi gerektiği kanaatindedir.112 Zemahşerî'ye yakın bir yaklaşım sergileyen Râzî, âyetin seyf âyetiyle neshedildiği iddiasını akla uzak bir tevil olarak değerlendirmektedir. Zira ona göre burada kastedilen mana; "Allah Rasûlü'nün müşriklerin tavırlarına aldırmaksızın onlara hoşgörüyle, affedicilikle ve güzel ahlâkla muamele etmesi" şeklindedir. Hâl böyleyken "Bu âyet nasıl mensûh olabilir!" şeklinde hayretini açıkça izhar ettiği bir ifadeyle bu yöndeki tevillere kesin bir dille karşı çıkmaktadır.113

Mustafa Zeyd, nesh meselesine ilişkin olarak kaleme aldığı eserinde âyeti, seyf âyetiyle mensûh olduğu iddia edilen âyetler grubuyla birlikte irdelemektedir. Bu bağlamda mensûh olduğu iddia edilen âyeti "sibâk-siyâk" bütünlüğü içinde değerlendirmeye tabi tutmakta ve âyetin "siyâkının" nesh edilme ihtimaline imkân tanımayacak kadar berrak olduğunu dile getirmektedir. Öte yandan âyetin mensûh olduğuna dair rivâyetlere eserlerinde yer veren müfessirleri tenkit etmektedir. Taberî'nin rivâyetleri aktarmakla yetinmesinden ve bu hususta ki düşüncesini açıkça dile getirmemesinden yakınmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin de Mücâhid, İkrime ve Katâde'den rivâyetleri aktarmakla iktifa ettiğini; ancak âyetin neshedildiğine ilişkin herhangi bir açıklamaya yer vermediğini belirtmektedir. Her iki müfessirin tavrını eleştirmekte ve bu rivâyetleri olduğu gibi aktarmakla iktifa edip rivâyete yönelik herhangi bir değerlendirme yapmamalarını, mezkûr âyetin mensûh olduğu fikrine meylettiklerine yormaktadır. Yine âyeti, "Mekkî-Medenîlik" ve "savaş izni" üzerinden değerlendiren ve bu gerekçelerle mensûh olduğunu dile getiren İbn Kesîr'in görüşüne de karşı çıkmaktadır. Zeyd, âyetin "Mekkî" olmasının ve "Hicretten sonra verilen savaş izninden" önce indirilmesini, mensûh olmasıyla ilişkilendirmeyi doğru bir yaklaşım olarak görmemektedir. Ayrıca "Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol" emriyle savaş emri arasında herhangi bir ilgi bulunmadığını dile getiren Zeyd, "hoşgörülü ol" emrinin savaş emrine tezat bir durum oluşturmadığı kanaatindedir. Son tahlilde o, âyetin hiçbir itiraza mahal bırakmayan bir katiyyetle neshedilmediğini en yüksek perdeden dillendirmektedir.114

111 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdusselâm Muhammed (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1987), 539.

112 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2/587.

113 er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 19/158.

114 Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 2/535-537.

c- Sûrenin ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçakgönüllü ol!" anlamındaki 88. âyetinin seyf âyetiyle ilişkilendirilerek nesh edildiği aktarılmaktadır.115

İbnü'l-Cevzî, eserinde âyetin mensûh olduğuna ilişkin bir iddiaya yer vermekte ve bunu mesnetsiz olarak nitelendirmektedir. Ona göre âyette "müşrikler iman etmiyorlar diye üzülme!" şeklinde yer alan Allah'ın emri kastedilmektedir. Bu bakımdan âyette neshi gerektiren makul bir sebep bulunmamaktadır.116

Mustafa Zeyd, âyetin neshine ilişkin herhangi bir rivâyete yer vermeyen Taberî'nin tavrını iki şekilde tevil etmektedir. İlki, Taberî nesh iddiasını "unutma" sebebiyle gündeme getirmemiştir. İkincisi ise bu hususta bir değerlendirmeyi kayda değer bulmadığı için burada nesh iddiasına temas etmemiştir. Bunun yanı sıra Zeyd, İbnü'l-Cevzî'nin nesh iddiasını gündeme getirdiğini ve bunu açık bir dille reddettiğini aktarmaktadır. Zeyd'e göre âyetin "sibâk-siyâk" bütünlüğü, neshedilme ihtimaline imkân tanımamaktadır.117

d- Sûrenin ﴿وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ﴾ "Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım de." anlamındaki 89. âyetinin lafız olarak değil de mana olarak seyf âyetiyle neshedildiği iddia edilmektedir. Bu iddiayı eserine taşıyan İbnü'l-Cevzî, âyetin mensûh olduğu iddiasını "mesnetsiz" olarak görmekte ve "fâsit bir hayal" olarak nitelendirmektedir. Akabinde âyetten kastedilen mana üzerinde bazı mülahazalarda bulunan İbnü'l-Cevzî, mananın uyarıya hasredildiğini dile getirmektedir. Öte yandan âyetin neshini icbar eden bir sebebin bulunmadığını ve ihbarî bir cümle özelliği taşıdığını ifade ederek nesh iddiasına karşı çıkmaktadır.118

Mustafa Zeyd, zikri geçen âyetle anlam olarak birbirine yakın olan 27. âyetin seyf âyetiyle mensûh olduğu iddiasını tartışmaktadır. Bu bağlamda o, "İhbarî cümle özelliği taşıyan âyetlerin neshi câiz değildir."119 ilkesini göz önünde bulundurarak seyf âyetiyle mensûh olduğu ileri sürülen âyetlerle seyf âyeti arasında neshin varlığını makul bir zeminde değerlendirmeye olanak sağlayan herhangi bir teâruzun bulunmadığını aktarmaktadır. Bu bakımdan mezkûr âyetin muhkem olduğuna hükmetmektedir.120

e- Sûrenin ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ "Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!" anlamındaki 94. âyetinin ikinci kısmı olan "Müşriklere aldırış etme!" cümlesinin seyf âyetiyle ve Nisâ sûresinin "...Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın,

115 İbn Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 112; İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, 43; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 2/543.

116 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 163.

117 Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 2/566-568.

118 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 164.

119 es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. 3/68; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 263.

120 Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1/425-429.

bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin." anlamındaki 89. âyetiyle neshedildiği aktarılmaktadır.[121] Bu yöndeki bir iddiayı zayıf gören Râzî, "Müşriklere aldırış etme!" emrinin neshi icbar etmemesinin yanı sıra "Onların kınamalarına aldırış etme ve hakkı izhar ederek yoluna devam et" anlamına geldiğini ifade ederek âyetin muhkem olduğunu belirtmektedir.[122] Âlûsî de âyetin ilgili kısmının mensûh olduğu yönündeki görüşe iltifat edilmemesi gerektiğini dile getirerek Râzî'ye benzer bir yaklaşım sergilemektedir.[123]

Mâtürîdî (ö. 333/944), âyetin neshedildiği iddiasını tefsirinde değerlendirmeye tabi tutmakta ve âyetin muhkem olduğunu dile getirmektedir. Zira ona göre "Müşriklere aldırış etme!" ifadesiyle "savaş" ve "tevhide davet" kastediliyorsa bunun da belli bir zamanla ve kavimle kayıtlanması gerektirmektedir. Bunun yanı sıra Allah Teâlâ müşriklerin iman etmeyeceklerini ve Hz. Peygamber'in İslam'a davetini kabul etmeyeceklerini bildiği için elçisine onların iman edeceklerine dair beklentiden ümit kesmesini ve artık tavırlarına aldırış etmeksizin tebliğ faaliyetine odaklanması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bir başka deyişle Hz. Peygamber'in enerjisini iman etmeyecek bir kavimle harcamaması ve daveti başka muhataplara yönlendirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Âyetin hükmünün belli bir zamanla ve kavimle tahsisini mümkün gören Mâtürîdî, son kertede âyetin muhkem olduğuna kanaat getirmektedir.[124]

Mustafa Zeyd, mensûh olduğu iddia edilen ifadeyi âyetin "sibâk-siyâk" bütünlüğü içerisinde değerlendirerek bazı tespitlerde bulunmaktadır. Mezkûr ifadenin öncesinde "Mutlaka hesaba çekileceklerine" ilişkin bir ibare, akabinde ise "Hz. Peygamber'e yaptıklarının karşılığını yakında göreceklerini" bildiren iki âyetin arasında yer almaktadır. İslam'a daveti açıkça yap emrinden sonra bu yönde bir emrin gelmesi, "Müşriklerin inkârda ısrar etmelerine aldırış etme!" anlamındadır. Nitekim bu yönde bir yorum birçok müfessirden de aktarılmaktadır.[125] Değerlendirmelerine birtakım sorularla devam eden Zeyd, mensûh olduğu iddiasının geçersizliğini ispata çalışmaktadır. Bu bağlamda "Müşriklere aldırış etme!" emrinden önce ve sonra Allah Teâlâ'nın yapıp ettiklerinin bir karşılığı olarak onları mutlaka hesaba çekeceğine yönelik açık bir tehdidi bulunmaktayken

[121] İbn Hâtim er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7/2274; İbn Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 112; İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, 43; el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. 4/395; Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman b. Galib el-Muhâribî el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abdu'ş-Şâfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001), c. 3/375; el-Meâfirî, *en-Nâsh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân*, c. 2/276.

[122] er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 19/165.

[123] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 16, c. 7/328.

[124] Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtüridî: Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), c. 6/467.

[125] er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 19/165; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10/62; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), c. 3/218; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14/88.

bu âyet seyf âyetiyle nasıl neshedilebilir? şeklinde bir soruya cevap verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Öte yandan kendisiyle tehdit edilen cezanın kıyamet günü gerçekleşmesi de ihtimal dâhilindeyken burada nesih nasıl mümkün olabilir? şeklindeki ikinci bir soru yöneltmektedir. Bu sorular etrafında âyetin mensûh olduğu iddiasını çürütmeye yönelik bir çabası göze çarpmaktadır. Nihayetinde Zeyd, âyetin seyf âyetiyle neshini mümkün görmemekte ve muhkem olduğu sonucuna varmaktadır.126

Sonuç

Çalışmada örneklem olarak seçilen Hicr sûresi; içeriği, dil yapısı ve üslûbu ile Kur'ân ilimleri açısından incelenmeye değer bir sûre olup Kur'ân ilimlerinin alt disiplinlerinden birçoğuna örneklik teşkil etmektedir. Sûrenin kısa ve özlü ifadelerden müteşekkil olması, âyet sonlarındaki fizikî ve fonetik uyum, tevhide, nübüvvete ve ahiret hayatına yönelik olarak çarpıcı ifadelere yer vermesi, Mekkî sûrelerin karakteristik özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Sûre mezkûr ilimler ekseninde ele alınmış ve çalışmada panoramik bir bakışla adeta sûrenin kimliği gözler önüne serilmiştir. Bu meyanda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sûre, ismini Kur'ân'da sadece bir yerde geçen "Ashâbü'l-Hicr" terkibinden almaktadır. Bu şekilde bir isimlendirme, "Arapların isimlendirme yaparken nadir isimleri seçmesi" anlayışına uygun olarak yapıldığı görüşünü desteklemektedir. Hicr sûresi, Mekkî bir sûre olup 99 âyetten meydana gelmektedir. Mushaf tertibinde 15. sırada olup İbrâhîm sûresinden sonra, Nahl sürecinden öncedir. Nüzûl tertibinde ise Yûsuf sûresinden sonra, En'âm sûresinden önce nâzil olmuştur. Kelime sayısı 654, harf sayısı ise 1771'dir. 81 âyetin fâsılası nûn (ن), 16'sının mîm (م), 2'sinin ise lâm (ل) harfidir. Âyetlerinin büyük çoğunluğu ifade gücünü tilâvete güzellik katan ve terennüme imkân tanıyan ğunne sıfatından alan nûn ve mîm harflerinin fâsılalarıyla bitmektedir. Kanaatimizce ğunne sıfatını hâiz harflerin armonisinden oluşan Hicr sûresinin âyetleri, dinleyende duygusal bir etki ve büyük bir merak uyandırmaktadır. Bunda Mekkî sûrelerin karakteristik özelliklerini taşıyan Hicr sûresinin kısa kısa âyetlerden müteşekkil olması, icâz ve i'câzı ile İlâhî dizilimin muhteşem uyumunun payı büyüktür.

Sûrenin 12 civarında bir âyet grubunun esbâb-ı nüzûlle ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Çalışmada bunların üç tanesi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Kur'ân'ın anlaşılmasında esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin katkısını görmezden gelmek mümkün değildir. Nitekim sûrenin 24. âyetine ilişkin aktarılan esbâb-ı nüzûl rivâyeti o dönemin ahlâkî bir sorununa işaret etmektedir. 47., 90. ve 91. âyetler hakkında aktarılan rivâyet ise müphem olarak geçen kimselerin kimler olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Bu bakımdan esbâb-ı nüzûl rivâyetlerin vahyin nüzûl ortamında gerçekleşen hâdiselerle örtüştüğü, zamanın ve mekânın şartlarına uygun olduğu ve bunlara denk düşen âyetlerdeki müphemliği

126 Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 2/525-526.

kaldırdığını ifade edebiliriz. Ancak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin âyetin anlamını, o dönemin anlayışına hasretmediğini ve Kur'ân'ın çağları aşan hitabına engel olmadığını ifade etmeyi bir zaruret addetmekteyiz. Zira "sebebin hususiliği lafzın umumîliğine engel değildir." kaidesi herkesçe malumdur.

Sûre, münâsebâtü'l-Kur'ân açısından da ele alınmış; sûrenin ismiyle, başı ve sonuyla, önceki ve sonraki sûreyle münâsebeti gözler önüne serilmiştir. Sûrenin İslam dininin temel esasları olarak kabul edilen tevhid, nübüvvet, âhiret ve ukûbât konularını muhtevi olduğu tespit edilmiştir. Sûrenin hurûf-ı mukatta'a ile başlaması, "zevâtü'r-râ" olan sûrelerin devamı olduğunu ihsas ettirmektedir. İbrâhîm sûresinin bıraktığı yerden başlaması, adeta Allah'ın mesajının Kur'ân tertibinde kesintisiz bir şekilde devam ettiğine işaret etmektedir. İbrâhîm sûresinde "bildiri" olarak nitelenen "Kitâb", Hicr sûresinde "mübîn" olarak tavsif edilmiş ve akabinde bildirinin mahiyetine ilişkin açıklamalar serdedilmiştir. İhtivâ ettiği konuların İbrâhîm sûresiyle benzer olması, İlâhî mesajın zihinlere kazınması için sürekli yinelendiğini düşündürmektedir. Böylece sûrenin hem kendi içinde hem de önceki ve sonraki sûrelerle de belli bütünlük arz ettiğini söyleyebiliriz.

Sûrede 5 âyetin neshe konu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda 5 âyetin de özellikle Tevbe sûresinde; "seyf âyeti" olarak isimlendirilen âyetle ilişkilendirilerek mensûh olduğu iddia edilmektedir. Ancak seyf âyetiyle neshedildiği iddia edilen âyetler "sibâk-siyâk" bütünlüğü içinde ele alınmış ve mensûh olduğu iddia edilen âyetlerin neshini gerektirecek makul bir gerekçe bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira mensûh olduğu iddia edilen âyetlerin nâsih olan âyetle bir şekilde uzlaştırılma imkânının bulunması, muhkem olduklarını iddia eden âlimlerin delillerinin mensûh olduğunu ileri süren âlimlerin delillerinden daha sağlam ve güçlü olması, bizi bu yönde bir değerlendirmeye sevk etmiştir.

Kaynakça | References

Ali el-Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993.

Âlûsî, Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-seb'il-mesânî*. thk. Ali Abdulbâri Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994.

Asım Efendi, Ebü'l-Kemal Ahmed. *Okyanusu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Bakkal, Ali. "Kur'ân'da Mensûh Âyetlerin Sayısı". *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 33-74.

Baysal, Sıddık. "Mekkî-Medenî Olgusunun Kur'ân Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği". *B.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 23-58.

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.

Bikâî, Burhânüddin İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.

Birışık, Abdulhamit. "Ulûmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Birışık, Abdülhamit. "Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 29-43.

Bombâ, Adem. *Esmâü süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dubai: Câmiatü'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, 2009.

Buğâ, Mustafa Dîb - Mistû, Muhyiddîn Dîb. *el-Vâdıh fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Bulut, Ali. "Türkiye'de Tesir Usûlü/Ulûmu'l-Kur'ân Tartışmaları". 382-400. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.

Ca'berî, Ebû İshak İbrahim b. Ömer. *Hüsnü'l-meded fi ma'rifeti fenni'l-'aded*. thk. Beşîr b. Hasen el-Himyerî. Medine, 2009.

Câbiri, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Coşkun. 3 Cilt. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.

Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 30. Basım, 2017.

Çetin, Abdurrahman. "Fâsıla". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2012.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed.

Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûta ve't-Türâs, ts.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *el-Fevzü'l-Kebîr fi usûli't-tefsîr*. çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2005.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilğanî el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007.

Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. "Huruf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.

Ebü's-Suûd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1997.

Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.

Eynir, Mustafa. *Kur'an İlimleri Bağlamında Hicr Sûresi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Fîruzâbâdî, Muhammed Yakub. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1996.

Görener, İbrahim. "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu". *Bilimname* 16/1 (2009), 9-23.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahman b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Kahire: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim. *Tefsîrü'l-Hâzin: Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Itr, Nureddin. *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Şam: Matbaatu's-Sabah, 1996.

İbn Akîle, Cemâluddin Muhammed el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muahmmed Safâ Hakkî - Fehd Ali el-Andes. BAE: el-İmaretü'l-Arabiyyetü'l-Muttehide, 2006.

İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman b. Galib el-Muhâribî el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abdu'ş-Şâfî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Ğırnâtî. *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl. thk. Abdullâh el-Hâlidî*. 2

Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1998.

İbn Ebî Meryem, Ebû Abdillah Fahruddîn Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî. *el-Mûdah fî vucûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. 3 Cilt. Cidde, 1993.

İbn Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris et-Temîmî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Esat Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Garîbü'l-Kur'ân*. thk. Saîd el-Lihâm, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.

İbn Selâme, Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecddîn Abdisselâm. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. thk. Adnan Zarzûr. Beyrut: Daru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1979.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kırâât*. thk. Saîd el-Efğânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1987.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. Beyrut: Şerîketü Ebnâi Şerif el-Ensârî, 2001.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.

Kara, Ömer. "el-Furûku'l-lüğaviyye'nin Bir Kur'an İlmi Olma İmkanı Üzerine". 241-273. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.

Karacelil, Süleyman. *Tefsir Usulunün Yapısı ve İşleyişi*. Ankara: Yason Yayınevi, 2014.

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*. Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013.

Keskin, Hasan. "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67.

Koçyiğit, Hikmet. "Ortak Sûre İsimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 43-67.

Kurban, Nur Ahmet. "Tevbe Sûresi Beşinci Âyetininin Neshettiği İddia Edilen Âyetlerin Degerlendirilmesi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 163-203.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed

el-Berdûnî - İbrahim el-Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud. *Tefsîru'l-Mâtüridî: Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid Abdulmeksûr b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

el-Meâfirî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân*. thk. Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1992.

Mennâ'u'l-Kattân Halil. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mevdûdî, Ebü'l-'Alâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdusselâm Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1987.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1961.

Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1999.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2001.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.

Saîd Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 6. Basım, 2003.

Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Âşur. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2002.

Sarıgül, Murat. "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi Açısından İncelenmesi". *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/Mütefekkir* 7/14 (2020), 486-506.

Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Hirâbe. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997.

Sekafî, Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr el-Gırnatî. *el-Burhân fi tenâsübi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bânî. Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslamî, 1990.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayımları, 2. Basım, 2012.

Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2000.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974.

Süyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2001.

Süyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Fethî

Abdülkadir Ferîd. Riyad: Dâru'l-ulûm, 1982.

Süyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*. thk. Ahmed Abduşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Süyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Merâsidü'l-metâli' fi tenâsübi'l-mekâti' ve'l-metâli'*. thk. Abdulmuhsin Abdulaziz el-Asker. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menâhic, 2005.

Süyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tenâsükü'd-dürer fi tenâsübi's-süver*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'e-Risâle, 2000.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Beyrut: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.

Uşmûnî, Ahmed b. Abdilkerim b. Muhammed. *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. thk. Şerîf Ebü'l-'Alâ el-'Advî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2002.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zeğlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 1995.

Zarzûr, Adnan Muhammed. *'Ulûmu'l-Kur'ân ve İ'câzühû ve târîhu tevsîkih*. Ürdün: Daru'l-A'lâm, 2005.

Zebîdî, Muhammed bin Abdürrezzâk el-Hüseynî Ebü'l-Feyz el-Murteza. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1987.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.

Zeyd, Mustafa. *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1987.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve'ş-şerîa ve'l-menhec*. 30 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1997.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.